

A filozófus szent – a szent filozófus

Canterbury Szent Anzelm 1033 május 6-án nemesi családban született a lombard-burgundiai határvárosban, Aostában¹. Anyja halála és az apjával való összeütközése miatt elhagyta a családi házat. Burgundiában, majd egy ideig Avranches-ban tanult. Honfitársa, Lanfrancus² kolostori iskolájában Bec-ben 1060-ban belépett a bencés rendbe. Ott 1063-ban perjel és Lanfrancus utódjaként az iskola vezetője, majd a kolostor apátjának halála után 1079-ben apát lett. Az iskolát és a gyülekezetet a bencés nevelési ideálhoz hűen a tudományosság egyik ismert és keresett helyévé tette. A littera és a trivium diszciplináit a képzés menetének bázisának tekintette, amelynek célja a hívő ember erkölcsi erősödése. Anzelm olyan pedagógusnak bizonyult, aki jól látta egy, a csak a fegyelmezést és büntetést számításba vevő nevelés veszélyeit, hangsúlyozta a türelemnek és a nevelő szerető érdeklődésének jelentőségét. Szerinte a tanulót a tanárhoz való személyes kötődés nem hozza függő viszonyba, hanem felébreszti saját felelősségnek és szabadságnak a tudatát.

1093-ban II. Vilmos (1087-1100) angol király Anzelmet (a már 1089-ben meghalt Lanfrancus utódjaként) kinevezte Canterbury érsekének, aki nem minden megfontolás nélkül tette le a hűbéri esküt, 1093 szept. 25-én beiktatták és dec. 4-én felszentelték. Canterbury érsekeként az angol egyház feje volt, amelyet Hódító Vilmos az *usus atque leges quas patres sui et ipse in Normannia habere solebant* (Szokások és törvények melyeket ősei és ő maga Normandiában ápolni szoktak) szerint szervezett. Róma befolyása az angol egyházra VII. Gergely idejében (1073-85) semmisnek tekinthető, mivel Hódító Vilmos VII. Gergely hűbéri igényét Angliára nézve durván visszautasította és arról hallani sem akart, hogy lemondjon a királyt megillető egyházfőségről. Fenntartotta magának a püspök- és apátválasztásnál a jelölés jogát, a zsinatok összehívását pedig királyi engedélyhez kötötte, sőt főpapjai is csak rajta keresztül érintkezhetek Rómával. Egyetlen püspöknek sem volt szabad a bárókra vagy a király szolgálatában állókra főbenjáró bűn elkövetése miatt egyházi büntetést kiszabnia.

Ezen ún. *norman custom* miatt került sor a II. Orbán (1088-1099) és II. Paszkál (1099-1118) reformpápák által támogatott Anzelm, valamint II. Vilmos, majd I. Henrik király és az őket támogató birodalmi püspökök többsége közötti nézeteltérésekre. Anzelm szerint az egyháznak külső erőszaktól függetlenül *szabad mátkaként* és nem *alárendelt szolgálólánként* kell kiteljesedésére törekednie. Az egyházreformot mindenekelőtt befelé, a klérus megújításával próbálta véghezvinni. Teljes erővel de kevés sikerrel lépett fel reformzsinatokon a papi házasság ellen, ami a 12. században még igencsak elterjedt volt. Anzelm kétszer is száműzetésbe kényszerült (1097-1100 és 1103-1106). A király a pápával 1107-ben megegyezett, lemondva az investitúra jogáról.

Anzelm csak ezek után térhetett vissza újra Angliába, ahol 1109-ben, Canterbury érseként halt meg.

Anzelm írásaiban megköveteli a Szentírásnak, valamint az egyházatyák normáinak és tekintélyének való feltétlen megfelelést. Az atyák közül számára Szent Ágoston a meghatározó tanító, aki egyben gondolkodói erejének forrása is. A hippói püspökkel szellemileg rokon Anzelm az ágostoni gondolatvilág kincseibe merülve, a legmélyebb filozófiai és teológiai eszméket merítette. Műveinek a Szentíráshoz és Ágostonhoz fűződő kapcsolatáról így ír a *Monologion* előszavában: "Át- meg átnézve az írást nem találom, hogy bármi olyat mondtam volna benne, ami ne lenne összhangban a katolikus atyák és elsősorban Szent Ágoston írásaival."³ Nem akar megállni a hit tartalmának pusztá elfogadásánál, hanem racionális módon, az ész eszközeivel keresi azok belátását, a hittől haladva a tudás felé. "Amiképpen a dolgok helyes rendje azt követeli, hogy előbb higgyünk a keresztény hit mélységeiben, mint hogy megelőlegeznénk ezek észérvekkel történő vizsgálatát, azonképpen az értelem elhanyagolásának tartom, ha nem törekszünk megérteni, amit hiszünk, miután már a hitben erősek vagyunk ehhez."⁴ Amit Lanfrancus csak bátorítalanul, majdnem félve mert megtenni, hogy a dialektikát a teológiára alkalmazza, az Anzelmnél nyíltan proklamált jelszóvá és vezető munkaprogrammá lesz. Korának dialektikusaival ellentétben nem áll meg a dialektika teológiai problémákra való formális felhasználásánál, hanem eszközként használja azt eszméi kidolgozásához és bemutatásához. Eredeti gondolkodói erővel rendelkező szellem, ezért őrizték meg írásai mind a mai napig jelentőségüket.

Jellemző azonban, hogy Anzelm nemcsak Isten létét, hanem a Szentháromságot és az inkarnációt is, platóni és neoplatonikus doktrínák felhasználásával, anélkül próbálja megalapozni, hogy a természetes gondolkodás teljes jogát korlátozná. A *Monologion*ban és a *Proslogion*ban az isten- és szentháromságtan a Szentírás tekintélyét mellőzve, pusztán észokokra támaszkodik. A *Miért lett az Isten emberré?* című írásában szintúgy, egyedül az értelemre támaszkodva (*sola ratione*), a kinyilatkoztatás segítsége nélkül akarja bizonyítani az ember Krisztus nélküli megváltásának lehetetlenségét.

Programszerűen kimondja az alaptételt: "És nem azért törekszem érteni, hogy higgyek, hanem hiszek, hogy érthessek."⁵ A gondolkodás és a belátás a hiten kell hogy alapuljon. A belátás a magasabb, a hozzávaló eljutás a képesség mértéke szerint kötelesség. "És hogy a többi helyet ne is említsem, amellyel a Szentírás buzdít minket az ésszerűség kutatására, amikor ezt mondja: ha nem hisztek, nem fogtok érteni⁶, ezzel világosan arra int, hogy tegyünk erőfeszítéseket az értelmi belátásra, és egyúttal arra is megtanít, hogyan kell előre haladnunk ebben az irányban. Végezetül pedig, mivel belátom, hogy az életünkben kapott belátás közbülső

helyzetben van a hit és a színről színre látás között, ezért véleményem szerint annyira közelíti meg az ember a mind-annyiunk által áhított színről színre látás állapotát, amennyit az értelmi belátás felé előrehalad.” Ahogyan a helyes rend megköveteli, hogy a kereszténység titkait komolyan hívén magunkba fogadjuk őket, anélkül, hogy ezek tartalmát gondolkodva mérlegelnénk, úgy hanyagság lenne az, ha a hitben megszilárdulva nem igyekeznénk a hitet meg is érteni.

Ezeket a tételeket Anzelm nem azon értelemben veszi, hogy a készséges és bizalomteljes odaadás által bekövetkezett megértés és belátás feljogosít arra, hogy szabad ítéletet mondjunk a hagyomány értékéről és igazságáról, hanem a katolikus tanok abszolút sérthetlenségének értelmében. A hittartalom a belőle kinövekedett belátás által nem juttatható felsőbb bizonyosságra, mert önmagában bír örök rendíthetetlenséggel, tehát nem szabad és nem is lehet küzdeni ellene. Amit az egyház a szívével hisz és szájával vall, azt hívőnek nem szabad megkérdőjeleznie, hanem amellettséggel nélkül kitarva, alázatosan kell kutatnia igazságának alapjait. Köszönje Istennek, ha ebben belátáshoz juttatja, ha nem, akkor ne támadjon ellene, hanem hajtson fejet és imádkozzék. „Mert a maga erejében bízó emberi bölcsesség előbb fogja beletörni szarvait ebbe a kősziklába, ha ellene fordítja őket, minthogy nekifeszülve el tudná azt görgetni helyéből. Egyesekben pedig - mivel nem tudják, hogy ha valaki már tudni vél valamit, akkor még nem ismerte fel, milyen értelemben helyes azt tudnia - az önerejében bízó tudás szarvai előbb kezdenek növekedni, mint hogy szellemi szárnyaik növekedtek volna a hit szilárd bizonyossága által: ezek szoktak az ész előre vételével nekiugrani a hit legmagasabb kérdéseinek. Ennek a következménye az, hogy miközben fordított sorrendben, az értelemmel törekednek felemelkedni azokhoz a dolgokhoz, amelyek pedig előzetesen a hit lajtorját igényelnék, amint írva van: ha nem hisztek, nem fogtok érteni⁸, az értelem elégtelen volta miatt kényszeresen visszasüllyednek sokféle eltévelyedésbe. Hiszen nyilvánvalóan nincs szilárd alapjuk a hitben azoknak, akik azért vitatják a hitnek a szent atyáktól megszilárdított igazságát, mert nem képesek belátni értelmileg is, amit hisznek. Mintha a denevérek és a baglyok, akik csak éjszaka látják az eget - vitatkoznának a déli napsugarakról a sasokkal, akik magát a Napot szemlélik szüntelen látással.”⁹

A *Monologion* című munkáját, mely az életmű első fennmaradt textusa, 1076-ban fejezte be Bec-ben. Terjedelmes írásról van szó, melyben a keresztény hit alapvető kérdéseit több oldalról közelíti meg. Vizsgálódása kiterjed Isten létének ún. a posteriori bizonyítására, az isteni személyek kérdéseire és azok viszonyaira, Isten és ember kapcsolatára és ebből kifolyólag etikai kérdéseket is érint.

Isten létét a teremtetett létezőkben vizsgálható tökéletesség fokozatain keresztül igyekszik bizonyítani. Eljárását a jó kérdésével indítja. Az abszolút jóból részesülnek a jó létezők, amelyek között a jónak bizonyos fokozatait tudjuk megkülönböztetni. A fokozatok megkülönböztetése

előfeltételezi a megfigyelő azon képességét, hogy az empirikus megfigyelésből kiindulva a jó fokozatain keresztül eljusson az abszolút jó fogalmáig, amely nem más által, hanem önmagától az, ami.

Ezután vizsgálódását áthelyezi a létezők szférájára. Kérdésfeltevése ezek létezésének okára kérdez rá. Megállapítja, hogy minden, ami van, valami más által vagy pedig a semmi által létezik. Mivel ez utóbbi által nem létezhet semmi, ebből következően minden létező más által létezik, mégpedig olyasmi által, amely bírja az önmaga általi létezés képességét. Minden létező valóságosan létezik ezen Létező által, de valóságos létezésüknek mégsem önmaguk az okai. Csak egy Létező van önmaga által, melynek létmódja a legkiválóbb, ez létezik leginkább minden között: „Ezért, mivel minden létező a legfőbb Létező által létezik, és általa nem létezhet semmi más, csakis az amit ő hoz létre, vagy az, ami az ő anyagi létéből jön létre, szükségképpen következik, hogy őrajta kívül semmi sem létezik másként, csakis az ő teremtettségének révén. És mivel semmi más nincs, illetve nem volt, csak ő és az, amit ő létrehozott, semmit sem hozhatott létre valamilyen más dolog, például szerszám vagy segédeszköz által, hanem csakis önmaga által. Nos, mindazt, amit létrehozott, kétségkívül vagy valamiből, úgymint anyagból, vagy a semmiből hozta létre. De mivel teljesen nyilvánvaló, hogy a legfőbb Létezőn kívüli mindenség létét éppen a legfőbb Létező hozta létre, és hogy ez nincs semmiféle anyagból, azért kétségkívül mi sem világosabb, minthogy ez a legfőbb Létező egyedül önmaga által a semmiből állította elő a dolgok roppant tömegét, oly számos sokaságát, oly formás alakzatait, oly jól rendezett változatosságát, oly összeálló különbözőségeit.”¹⁰ Valamely dolog semmiből való teremtetése nem azt jelenti, hogy a dolog a semmiből teremtetett, hanem azt, hogy a dolog nem másból (mint Istenen kívüli anyagból) van teremtetve. Mindazonáltal a dolgok Isten elméjében örökök voltak. Szava által teremtetette a dolgokat, és így lettek azok teremtető szavának¹¹ leképeződései. A teremtetett nem önmagában birtokolja a létben való megmaradását, hanem szüksége van Isten megtartó jelenlétére is (*conservatio Dei*).

Minden, ami igaz vagy igazságos, csupán az igazságban való részesedés által az, ami, de magától az igazságtól vagy igazságosságtól különböző. Isten viszont nem egy, az igazságban vagy igazságosságban részesülő valami, hanem maga az igazság és az igazságosság. Az abszolútban az igazság a jósággal, a bölcsességgel és minden más lényegmeghatározással identikus; mindegyikük magába foglalja az örökkévalóságot és a mindenütt-jelenlétességet (*omni praesentia*).

Anzelm az emberi lélek lényegét és örökkévalóságának bizonyítási lehetőségét is kutatja. Az emberi lélek az isteni lélek leképeződése. Képes és köteles Istent mint legfőbb jót, és Ő általa minden mást is szeretni. Ebben van üdvösségének letéteménye. Ezen szeretetnek vége sem akarata által nem fog eljönni, sem akarata ellenére, azaz Isten által, mivel Ő maga a szeretet. De ha a véges lélek Isten szeretetét visszautasítja,

akkor örökké bűnhődni kell. Folytatódnia kell, mert ha megsemmisülne, akkor nem érezne kint, vagyis az őt megillető büntetés nélkül maradna. Az Anzelmi elkárhozás és üdvözülés elmélete a szereteten alapul, amely a hitben gyökerezik, mégpedig olyan élő hitben, amely mindig törekszik tárgyhöz, végső soron Isten felé.

A *Proslogion*-ban (1077–78) találhatjuk a híres ún. ontológiai istenérvet. Olyan bizonyítékot keres, amely önmagában elégséges arra, hogy Isten létét bebizonyítsa. A megtalált bizonyíték szillogisztikus formája a következő:

- Isten az, aminél nagyobb nem gondolható.

- Aminél nagyobb nem gondolható, nem létezhet csak az értelemben, hanem a valóságban is léteznie kell, mert elgondolható valami ami a valóságban is létezik, *az pedig nagyobb*.

- Tehát Istennek léteznie kell az értelemben és a valóságban egyaránt.

„Így hát, Uram, aki a hithez értelmet adsz, add meg nekem - amennyire helyesnek ítéled -, hogy meg is értsem, hogy létezel, amiként hisszük, és hogy az vagy, aminek hiszünk. Éspedig úgy hisszük, Te az a valami vagy, aminél semmi nagyobb nem gondolható. Avagy talán nincs is ilyen lény, ahogy az esztelen mondta szívében: nincs Isten?”¹² De hallván, hogy ezt mondom: „valami, aminél semmi nagyobb nem gondolható”, bizonyára még az esztelen is érti, amit hall, és amit ért, az megvan az értelmében, még ha azt nem is érti, hogy ez a valóságban is létezik. Mást jelent ugyanis, hogy egy dolog az értelemben létezik és megint mást jelent megérteni, hogy ez a dolog létezik. Mert amikor a festő előre elgondolja, amit meg fog festeni, az már megvan az értelmében, de még nem fogja fel valóságos létezőként, mert még nem készítette el. Amikor azután már megfestette, akkor az értelmében is megvan, és azt is megérti, hogy létezik a valóságban, amit már elkészített. Tehát az esztelen is meggyőződhet arról, hogy legalább az értelmében létezik az a valami, aminél semmi nagyobb nem gondolható, mert amikor hallja, megérti és amit megértünk, az jelen van az értelmünkben. De bizonyosan nem lehetséges, hogy csak az értelemben legyen meg az, aminél nagyobb nem gondolható. Ha ugyanis legalább az értelemben létezik, akkor elgondolható róla, hogy a valóságban is létezik, ez pedig nagyobb. Ha tehát az, aminél nagyobb nem gondolható, csak az értelemben létezik, akkor az, aminél nagyobb nem gondolható, mégiscsak olyan, aminél nagyobb gondolható. De ez egyáltalán nem lehetséges. Kétségkívül létezik tehát valami az értelemben is és a valóságban is, aminél nagyobb nem gondolható. Ez a valami tehát olyannyira valóságosan létezik, hogy el sem gondolható nemlétezőnek. Mert elgondolható, hogy létezik valami, amiről nem gondolható el, hogy nem létezik; ez pedig nagyobb, mint amiről az gondolható el, hogy nem létezik. Ezért, ha arról, aminél nagyobb nem gondolható, elgondolható, hogy nem létezik, úgy az, aminél nagyobb nem gondolható, nem az, aminél nagyobb nem gondolható: ez önellentmondás. Tehát olyannyira valóságosan létezik valami, aminél nagyobb nem gondolható, hogy el sem gondolhatnám létezőnek.[...]¹³

Anzelm a *Proslogion* II. fejezetében írja le először a nevezetes formulát, mely szerint Isten nem más, mint az a valami, aminél nagyobb nem gondolható (*quo nihil maius cogitari potest*). Ha megértettük, hogy mit jelent a kifejezés, ha az jelen van az értelmünkben, akkor bizonyos, hogy nem állíthatjuk, hogy csupán az értelmünkben (*in solo intellectu*) van meg, hanem léteznie kell a valóságban is (*et in re*), hiszen ha nem így lenne, akkor nem helyesen értettük volna meg azt. Így ha az, aminél nagyobb nem gondolható csupán az értelemben létezne, akkor az nem az lenne, aminél nagyobb nem gondolható, mert ha valamit a valóságban is létezőnek mondunk, az több, mintha azt csak az értelemben létezőnek mondanánk. Ezek után következik, hogy az, aminél nagyobb nem gondolható, az olyan valami, amit nem csak a valóságban létezőnek kell gondolni, hanem olyan valami, amiről el sem lehet gondolni, hogy nem létezik. Mert amiről elgondolható, hogy nem létezik, az kisebb, mint az, amiről nem gondolható el, hogy nem létezik - így az aminél nagyobb nem gondolható olyan valami, aminek szükségképpen a valóságban is léteznie is kell (*Proslogion* III. fejezet). Ha mindez így van, akkor hogyan lehetséges, hogy az esztelen (*insipiens*) mégsem érti ezt meg, és tagadja Istent létét? Ennek oka az elgondolás mikéntjében van. Elgondolhatjuk a dolgot (ti. Isten létét) úgy, hogy az azt jelentő hangsorra gondolunk, de másképpen is, ekkor magát a dolgot fogjuk fel (*intelligere*) az értelmünkkel. Ha a második módon gondoljuk el Isten létezését, akkor tesszük azt helyesen, és akkor fogjuk csak fel valójában a kifejezés értelmét. Ha jól értjük meg (*bene intelligere*), hogy mit jelent az, aminél nagyobb nem gondolható, akkor felfogjuk (*intelligere*) azt, és nem is gondolhatjuk nemlétezőnek (*Proslogion* IV. fejezet). Az esztelen azért tagadhatja Isten létezését, mert nem jól érti a nevezett formulát.

Levél az Ige megtestesüléséről (1093–1094): A mű ajánlásában, melyet Anzelm II. Orbán (1088–1099) pápához címzett, azt állítja, hogy „egy bizonyos papi személy”¹⁴ szerint: „Ha – mondja – Istenben a három személy csak egy dolog, nem pedig három önmagában létező, egymástól elkülönült dolog, mint amilyen három angyal vagy három lélek, méghozzá úgy, hogy akarat és képesség tekintetében teljesen azonosak, akkor a Fiúval együtt az Atya és a Szentlélek is megtestesült”¹⁵. Felháborodásának hangot adva Anzelm a fenti idézet tartalmát elemeire bontva a következő bírálatot adja: „Mindenkinek szól az intés, hogy a Szentírás kérdéseire a legnagyobb óvatossággal közelítsen, de különösen szól korunk dialektikusainak, vagy még inkább dialektikus eretnekeinek, akik az univerzális szubsztanciákat pusztán szó-fuvalomnak vélik, akik a színt nem tudják másként felfogni, mint valamely anyagi dolgot, s az emberi bölcsességet sem másként, mint egy konkrét lelket: nos, ezeket ugyanígy egy fújással kell elsöpörni a szellemi viták közeléből. Az ilyenek szellemi létében ugyanis a józan ész, ami az emberben meglévő valamennyi dolog vezérelve is és bírja is kell legyen, úgy belé van gabalyodva az anyagi képzetekbe, hogy sem ezektől nem képes szabadulni, sem azokat nem képes

megkülönböztetni emezektől, melyeket pedig egymagában és tisztán kellene szemlélnie. Márpedig aki nem látja be, miként lehet több ember fajfogalma szerint egy: ember, hogyan is ragadhatná meg értelmileg, hogy a legtitokzatosabb és legmagasabbrendű lényben a több személy - amelyek mindegyike külön-külön tökéletes Isten-egy Isten? És akiben az értelmes lélekész ahhoz is homályos, hogy ítéletalkotással megkülönböztesse a tulajdon lovát annak színétől, miképpen fogja megkülönböztetni az egy Istent és annak több viszonylatát? Végül aki nem képes belátni, hogy az ember nem csak individuum, hanem valami más is, az az embert semmiképpen sem fogja másnak érteni, csak emberi személynek. Ugyanis minden individuális ember-személy. Hogyan érthetné meg, hogy az Ige az embert vette fel, nem a személyt - vagyis egy más természetet, de nem egy másik személyt vett fel?"¹⁶ A Szentháromság személyeinek egymás közti viszonyait elemezve kiemeli az Atyát és a Fiút. Közös bennük az, hogy mindkettő isteni személy, de sajátosságaikat, melyek csak róluk állíthatók, megőrzik: az Atya a nemző, a szülő, a Fiú pedig az Ige, vagy a születő. "Hisszük és állítjuk, hogy Isten Atya, és hogy Isten Fiú, illetve fordítva: hogy az Atya Isten, és hogy a Fiú Isten - mégsem hisszük, nem is állítjuk, hogy több isten van, hanem azt állítjuk, hogy Isten szám szerint úgy egy, hogy természete szerint egy, bármennyire is nem egy - hanem kettő - az Atya és a Fiú."¹⁷ Isten természetének alaptulajdonsága az, hogy mindenhol állandó jelleggel jelen van. E jelenlétnek az alapja Isten akarata és képessége, tehát ezek a meghatározások nem járulékos tulajdonságok, hanem Isten létének velejárói, miként a jóság és a nagyság is. A *Monologion*- és *Proslogion* istenbizonyításához hasonló módon jár el a mű VIII. fejezetében: "Hogy csak egy Isten van, nem több, könnyen belátható a következőképpen. Vagy nem Isten a legfőbb jó, vagy több legfőbb jó van, vagy nincs több isten, hanem csak egy. Hogy a legfőbb jó Isten, senki sem tagadja, hiszen mindaz, ami kisebb valami másnál, semmiképp sem Isten, és mindaz, ami nem a legfőbb jó, kisebb valami másnál, tudniillik a legfőbb jónál. A legfőbb jó fogalma azonban kizárja a többességet, vagyis több legfőbb jó létét. Ha ugyanis több legfőbb jó lenne, ezek egyenlők lennének. A legfőbb jó azonban éppen az, ami úgy előbbrevaló a többi jónál, hogy nincs sem vele egyenlő, sem nála előbbrevaló. Tehát csak egy és egyetlen legfőbb jó létezik. Ezért több isten sem létezik, hanem csak egy és egyetlen, ahogy csak egy és egyetlen legfőbb jó; és a legfőbb szubsztancia, lény vagy természet esetében ugyanazzal az észszerű érveléssel bizonyítjuk, hogy nem lehet többességet állítani róla, mint a legfőbb jó esetében."¹⁸

Isten háromszemélyűségéből nem következik szükségszerűen az, hogy a Fiú megtestesülésével a másik két személynek is meg kell testesülnie, mert az Atya és a Fiú, mint szubsztancia képeznek egységet, és nem mint személyek. A személyi jegyek továbbfinomítását a következőképpen végzi: "Vegyünk tehát egy embert, aki csak atya, de nem fiú, és vegyük ennek a fiát, aki csak fiú, de nem atya: azaz Ádámot és

Ábelt. Ekkor Ádámot atyának mondjuk, és Ábelt fiúnak, mert az atya nem fiú, és a fiú nem atya, hiszen Ádám és Ábel két ember, különálló személyek, és nincs senki, akinek Ádám a fia, vagy akinek Ábel az atya volna. - Ugyanígy valljuk tehát, hogy Istenben az Atya nem fiú, és a Fiú nem atya, mivel - bár nem két isten e kettő - az Atyának nincs atyja, és a Fiúnak nincs fia. Ugyanígy a Szentlélek sem atya vagy fiú, mert nincs senki, akinek az atyja, vagy akinek a fia volna. Mivel tehát az Atya, a Fiú és a Szentlélek három, kölcsönösen különböznek egymástól, és egyiket sem lehet a másiktól állítani, ahogy ezt az atyaságról és a fiúságról több egymástól különböző emberi személy esetében bemutattuk, ezért mondjuk őket három személynek, nem pedig azért, mintha e három három különálló dolog lenne."¹⁹ Lehet tehát az egyről hármasságot, és a hármasságról egységet állítani, mégpedig úgy, hogy a három egyikét sem állítjuk a másiktól, miként a folyó forrása, torkolata s maga a folyam három névvel illetendő, miközben egyiket sem tudjuk a másikra alkalmazni, mégis e folyó nevével - az ágostoni - anzelmi példánál maradva - Nílussal illetendő a folyó a torkolatánál és forrásánál egyaránt.

Miért lett Isten emberré? (1095–1098): A II. Orbán pápának ajánlott műben a hit kérdéseiben hangsúlyozza a *credo ut intelligam*-ot, elemzi az emberi értelem általi belátás lehetőségeit és az igazság megismerésének módjait. Megállapítja, hogy a belátás a hit és a színről-színre látás között van, s az olyannyira áhított színről-színre látás állapotát annyira tudjuk megközelíteni, amennyire az értelmi belátásunk ezt lehetővé teszi. A mű elején a keresztény hit alaptételeiről és a Szentháromságot vitató hitetlenek ellenvetéseiről és az ezen ellenvetésekre a hívők által adott megfelelő válaszokról ír. A válaszok közös nevezője az, hogy a hit által megerősödött tudás a Szentírás és az emberi gondolkodás lehetőségeivel képes az ellenvetésekre magyarázatot adni.

A mű dialógus formájában íródott. A párbeszéd két szereplője Anzelm és Boso.²⁰ Ez utóbbi, akárcsak a *De veritate* discipulusa, kérdéseivel a laikusok számára is érthető mederbe tereli a gondolat menetét. Nem hitéből vagy hitetlenségéből fakadón teszi fel a hitetlenek kérdéseit, hanem ezzel segíti az adott probléma többoldalú megközelítését. A nem hívők számára adott válaszok látszólag nélkülözik a szükségyszerűséget és észszerűséget, egyszerűnek, majdhogynem naivnak tűnhetnek. Anzelm a kérdések elemzése során, ahol lehet észérvekkel, máshol pedig a hit feltétlenségének hangsúlyozásával érvel. Szól az ember bűnbeeséséről, a megváltás egyedül Isten általi lehetőségéről, Krisztus megtestesüléséről és a kereszthalál áldozatvállalásáról. A dialógusnak témája még a Sátán, a bukott angyalok eltévelyedésének oka, valamint a helyüket betölteni hivatott üdvözültek száma. A bűn és az ennek megfelelő elégtétel összevetésével, határozza meg azt, hogy mivel tartozunk (*deberē*) Istennek.

Ismét érinti a Szentháromságtan bizonyos kérdéseit, s ezen belül a Fiú megtestesülését: "Ha Isten bármely másik személye testesülne meg, akkor a Szentháromságban két fiú lenne: Isten Fia, aki már a megtestesülés előtt is Fiú, valamint

az a fiú, aki a megtestesülésében a szűz fia; ezzel a személyek között, akiknek mindig egyenlőknek kell lenniük, egyenlőtlenség támadna születésük méltósága alapján. Az Istentől született Fiúnak ugyanis méltóbb lenne a születése, mint a szűztől születettné. Ha viszont az Atya testesülne meg a Szentháromságon belül, akkor a Szentháromságban lenne két unoka, hiszen az Atya a magára vett ember személyében unokája lenne a szűz szüleinek, másrészt az ige is a szűz unokája lenne, mert, bár az emberből nem volna benne semmi, mégis a szűz fiának fia volna. Mivel ez Istennel mind összeegyeztethetetlen, nem is lehet köze az Ige megtestesüléséhez.”²¹ – ezzel visszautal a fentebb említett *Levél az Ige megtestesüléséről* című művére.

Kérdésfeltevéseiben, módszerében és témájában szorosan kapcsolódik e műve az előzőhöz, csakúgy, mint *A Szentlélek származásáról* (1102) című munkájához. A keleti és a nyugati egyház közti nézeteltérés oka a Szentháromság kérdéseinek különféle felfogása. A Biblia szerint egy istenben három személy: az Atya, a Fiú és a Szentlélek van. A Fiú születik, míg a Szentlélek származik az Atyától. A nyugati egyház később e felfogást úgy módosítja, hogy a Szentlélek egyaránt származik az Atyától és a Fiútól is (Filioque), vagyis mindkettejük isteni természetéből. Ezt a felfogást a görög egyház úgy értelmezte, hogy az Atya és a Fiú viszonyából származik a Szentlélek, s ezen viszony magába foglalja személyeik különbségeit is.

Az 1054-es egyházszakadás még inkább eltávolította a két egyházat, és a kölcsönös kiközösítés lehetetlenné tette a párbeszédet.

Jegyzetek:

- ¹ A fenti írás elkészítéséhez a következő munkákat használtuk fel:
- Canterbury Szent Anzelm: *Monologion Proslogion*. MTA Filozófiai Intézete, Budapest 1991. (a hivatkozásokban: AMP)
 - Canterbury Szent Anzelm: *Miért lett Isten emberré?* MTA Filozófiai Intézete, Budapest 1993. (a hivatkozásokban: MIE), Dér Katalin utószavával
 - Canterbury Szent Anzelm: *Levél az ige megtestesüléséről*. In: MIE (a hivatkozásokban: Levél)
 - Canterbury Szent Anzelm: *A Szentlélek származásáról*. In: MIE
 - Ferencz Sándor: *Canterbury Szent Anzelm*. In: AMP, 199. skk.
 - Dér Katalin: *Ontológiai istenérv?* In: AMP, 261. skk.
 - *Lexikon des Mittelalters*, Erster Band, Artemis Verlag, München und Zürich [1977–1980] 680–688. old.
 - Friedrich Ueberwegs *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Zweiter Teil. Elfte Auflage, Hg. v. Dr. Bernhard Geyer, Berlin 1928 192–203. old.
 - ² Lanfrancus (1010–1089): bencés szerzetes, jeles tudós, Canterbury első érseke. A Bec-i iskolát 20 évig vezette, ez idő alatt az iskola jelentős hírnévre tesz szert. Tanítása szerint a filozófia segít a hit tételeinek igazolásában is.
 - ³ AMP, 16. old.
 - ⁴ MIE, 51. old.
 - ⁵ AMP, 145. old.

Anzelm a skizmával nem sokat foglalkozik, de ezt a művét mégis vitairatnak szánta egy olyan meg nem nevezett atyával szemben, aki a Bari-i zsinaton (1098) a Szentlélek egyedül az Atyától való származásának elvét vallotta.

Vizsgálódásai során a két egyház hitének közös nézeteiből indul ki: Isten három személy, minden személy tökéletes és egyedi. Logikai úton bizonyítja a nyugati egyház álláspontjának helyességét.

Főnn említett műveiben, de más írásaiban is felmerülnek mindazok az alapvető gondolatok, melyek a későbbi skolasztika számára is jelentősek és irányadóak voltak. A logikát és a filozófiát a teológia tudásterületén sikeresen és következetesen alkalmazva az értelemnek szabaddá tette az utat egy olyan tudásszférában, ahol ez mindaddig lehetetlen volt, mert a kor szellemi alaptendenciái ezt nem engedték meg. Habár vállalkozásának megingathatatlan alapja a Szentírás, az atyák tanítása és a keresztény dogmák megkérdőjelezhetetlen igazságának elismerése, ebből mégsem következik az, hogy gondolkodásában a filozófia és logika a szolgáló szerepét töltené be. E bázistól vizsgálódásai során sokszor eltekint, hogy kutatásait egyedül az értelemre támaszkodva végezze. Járhatóvá tett a teológiában egy olyan ösvényt, mely a későbbiek folyamán a skolasztikus vizsgálódás útjává szélesedett ki. Anzelm óta kezdték az iskolákban a teológiai kérdéseket dialektikus módon kezelni, és ezzel összefüggésben lett egyre erősebb és kifejezettebb a vallási tanok szisztematikus feldolgozásának, összefűzésének és rendszerre alakításának igénye.

⁶ Iz 7, 9 (LXX)

⁷ MIE, 46–47. old.

⁸ Iz 7, 9 (LXX)

⁹ Levél, 13–14. old.

¹⁰ AMP, 38. old.

¹¹ vö: verbum, logosz

¹² Zsolt 13, 1

¹³ AMP, 145–146. old.

¹⁴ Levél, 10. old. Utalás Roscellinusra. 1050 körül született. A platóni-ágostoni realista vonallal szemben nominalista nézeteket vall, és azt tartotta, hogy az általános fogalmak nem reális létezők, csak a konkrét, egyedi dolgok azok. Az általános fogalmak valóság-tartalma csupán annyi – mondja –, hogy kimondásukkal a levegő rezgésbe jön, szófuvalom támad. Művei közül csupán egy Abaelardushoz írott levél maradt fenn.

¹⁵ Levél, 10–11. old.

¹⁶ Levél, 16–17. old.

¹⁷ Levél, 21. old.

¹⁸ Levél, 31. old.

¹⁹ Levél, 38. old.

²⁰ Boso: Bec-i szerzetes, Anzelm tanítványa, aki mesterét később Angliába is követi.

²¹ MIE, 120–121. old.